

***Борбасова Қ.М., Қонысбекқызы Ү.**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан, Алматы қ.,
*e-mail: karlygash_bm@mail.ru

«ӘБУШАХМА» ДАСТАНЫНЫҢ ДІНИ ТАҒЫЛЫМЫ

Мақалада «Әбу Шахма» атты діни дастанның қысқаша мазмұнына шолу жасау арқылы Құранның қағидалары мен өсиеттеріне негізделген діни-философиялық ойларға талдау жасалады. Бұл тақырып қазіргі «Рухани жаңғыру» еліміздегі басты идеологиялық ұстаныммен тығыз байланысты. Себебі дастандағы көтерілген мәселелер: жеке адамның ішкі жан дүниесінің дамуы үшін керек нәпсімен күрес және қоғамның рухани дамуы үшін қажетті исламдық іс-шаралар мен тиымдар, руханият құндылықтарын үгіттеу қазіргі қазақ қоғамы үшін де өзекті болып отыр.

Мақала авторлары дастанда көрініс тапқан оқиғалардың: күнә жасау, зорлық көрсету және олардың шариғат заңымен қатаң жазаланатынын ескерту негізінде ежелден қалыптасқан дәстүрлі исламдық наным түсініктерге талдау жасайды. Талдау нәтижесінде қазіргі адам мен қоғамның рухани тоқырау мәселесіне назар аударылып, жастарды адамгершілікке тәрбиелеудегі исламдық дүниетаным мен құндылықтардың рөліне жоғары баға беріледі.

Түйін сөздер: Құран, дін, ислам, діни дастан, пайғамбар, сахаба.

***Borbassova K.M., Konysbekkyzy U.**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: karlygash_bm@mail.ru

Religious foundations of Dastan "Abushakhma"

The article analyzes religious and philosophical reflections on the basis of a study of the brief content of the narrative "Abushakhma", based on the commandments and principles of the Holy Quran. The study of this article is closely intertwined with the main ideas of "Ruhani Zhanyru". The problems that are addressed in the work are: the struggle with their nafs for the development of an individual, as well as religious measures and restrictions, the promotion of spiritual values that remain relevant in our society to this day.

The authors analyze the events taking place in the work, such as: the commission of the reprehensible and blamed, violence and oppression, as well as a warning that all these and other offenses are punished according to Sharia law, which has become the basis of our traditions and life since ancient times. Following the analysis, a parallel was drawn with current problems in society, taking into account the degradation of the individual and society as a whole.

Key words: Koran, religion, Islam, religious dastan (legend), prophet, sahaba.

***Борбасова Қ.М., Қонысбекқызы Ү.**

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: karlygash_bm@mail.ru

Религиозные основания дастана «Абушахма»

В статье проведен анализ религиозно-философских размышлений на основе исследования краткого содержания повествования «Әбу Шахма», основанных на заповедях и принципах священного Корана. Исследование данной статьи тесно переплетается с основными идеями «Рухани Жаңғыру». Проблемы, которые затрагиваются в произведении, это: борьба со своим нафсом для развития отдельной личности, а также религиозные меры и ограничения, пропаганда духовных ценностей, которые остаются актуальными в нашем обществе и по сей день.

Авторами анализируются события, имевшие место в произведении, такие как: совершение предосудительного и порицаемого, насилие и притеснение, а также предупреждение о том, что все эти и другие проступки имеют наказания по законам шариата, который стал основой наших традиций и быта издревле. По итогам анализа была проведена параллель с нынешними проблемами в обществе, беря во внимание деградацию человека и общества в целом.

Ключевые слова: Коран, религия, ислам, религиозный дастан (сказание), пророк, сахаба.

Зерттеуде теориялық негізі ретінде: «Бабалар сөзі» жүз томдық жинағының Діни дастандағы арналған бөлімдері толықтай басшылыққа алына отырып, кеңінен қарастырылды. Сонымен қатар Б. Әзібаева, Радлов В.В. «Образцы народной литературы тюркских племен живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи», Р. Бердібай, С. Қасқабасов, М.І. Әбдуов, Ш. Ыбыраев, Ә. Қоңыратбаев, А. Қыраубаева, Рабғузи, Ш. Жәңгірұлы еңбектері қолданылды.

Зерттеу жұмысында аталған тақырыпқа арналған еңбектерді саралау үшін жүйелі-функционалды, **каузальдық сараптау** әдісі, ой тұжырымдарын жасау әдісі, жиналған материалдарға талдау жасау үшін сипаттау әдісі, салыстырмалы әдіс сонымен қатар, суреттеу, тарихи деректерді қарастыру барысында салыстырмалы-тарихи зерттеу және **герменевтикалық** әдістері қолданылды.

Түркі халықтарының, соның ішінде қазақ халық ауыз әдебиетіндегі діни тақырыптағы қисса-дастандардың жанр ретінде қалыптасып, таралуы орта ғасырлардан бастау алғаны белгілі. Осы орайда Ислам дінін Қазақ даласына кеңінен таратып, нығайту үшін санамен күрес тұрақты түрде жүзеге асып отырғаны барашамызға мәлім. Қазақ әдебиетінің XIX және XX ғасырдың бас кезеңіндегі дамуында исламдық ағартушылық дәстүріндегі поэзияның басым болғандығы анық байқалады. Бұл дәуірде қазақтың сөз маржанын тізе білген, ислам дінін жақсы білетін, суырып салма ақындар өмір кешті. Халық көп жиналатын үлкен жиын-тойларды қалт жібермей Шығыстық жырлармен қоса, тарих сахнасында орын алған ислам дін оқиғаларына құралған дастандарды жырлау кең етек алды. Бұл туралы Б.Әзібаева: «Қазақ даласында Ислам дінінің кеңінен қанат жаюына діни дастандардың үлкен әсері болды. Себебі, Ислам дінін нығайту үшін жүргізілген күрес соңғы ғасырларда екі түрлі жолмен жүзеге асып отырды; біріншісі Ислам дінін таратушылардың іс жүзіндегі (мешіт, медресе салу т.б.) үгіт насихат жүргізу арқылы жүзеге асса, екіншісі (діни дастандар) әсер ету арқылы орындалған тәрізді» – дейді [1, 87 б.]. Қазақ даласында таралған діни дастандардың сюжеті, мазмұны, шығу тарихы, даму, таралу

жолдары жағынан әртүрлі болғанымен, барлығы идея жағынан бір арнаға келіп тоғысады, ол – исламдық руханият құндылықтарын үгіттеу.

Діни дастан – тақырыптық-идеялық желісінде адамзат дамуының аса озық гуманистік адамгершілік идеяларын арқау ете отырып, Құран кітабында негізделген Жаратушының қасиетті сөздерін, ұлағат ете ұсынған сюжеттерін ақындық көркемдік таныммен қорыта жырлаған эпикалық туынды. Қазақ сөз өнері мұраларындағы діни дастандардың сақталуында мынадай ерекшеліктер бар: біріншісі – авторлары белгісіз фольклорлық сипатпен ел арасына таралып, сақталған дастандар; екіншісі – әдеби шығарма тұрғысындағы діни дастандар.

Қазақ халық ауыз әдебиетіндегі түрлі діни хикаялық, тарихи оқиғаға құрылған, яғни ортағасырлық мұсылман дүниесіндегі тіршіліктің болмашы бір үзік эпизотын жырға қоса отырып жырлау, халық санасына дерліктей әсер еткендігін бағамдау қиынға соқпайды. Осы тұрғыда В.В. Радлов кезінде «Жұмжұма» дастаны туралы былай деп жазған: «Фибрат өлеңдердің ішінде көп айтылатыны – осы аттас кітаптың атымен аталатын «Жұмжұма». Үлкен жиындарда айтылған осы жырды маған бірнеше рет тыңдауға тура келді. Жыршы сөзін бар ынтасымен тыңдаған жұртшылықта тірі күнінде дін шарттарын орындамаған мұсылманның өлгеннен кейінгі азабын сипаттаған кезде қорқынышты үрей пайда болады. Тыңдаушылардың үнсіз тыныштығын тек қана «О, құдіретті Тәңірім», «Қайырымы көп Құдайым» деген тәрізді лебіздер ғана бұзып отырды. Маған қазақтар арасында Исламды орнықтыруға бір «Жұмжұманың» әсері даланы кезіп жүрген жүздеген молдадан артық тәрізді» [2, 11-12 бб.].

Тарихи шындықты жыр етіп өрнектеу, оқиға желісін сақтай отыра әсемдеу екіншісінің біріншісі қолынан келе бермейтін үлкен шеберлік. Ж. Дәдебаев «Әдеби шығарма негізінде факт жатуы, тарихи дәуір шындығын көрсету үшін жазушының шығарма желісін бастан-аяқ тек қана тарихи болған оқиғаға құруы шарт емес. Алайда шығарманың материалдық болмысы, өзегін тарихи белгілі, ақиқат оқиғалар құрмайынша, тарихи дәуірдің шындығын шынайы суреттеу

тағы да қиын» [3, 13 б.] деп, тарихи жырлардың сюжеті айқын болғанымен, оны дастан етіп өңдеу өте үлкен шеберлік пен дәлдікті талап ететіндігіне баса назар аударған. Ал тарихи шындық пен көркемдік шешім бір шығарманың өн бойында тоғысып, үйлесімін тауып тұрса, бұл дастанды жырлаушының шеберлігінің айқын көрінісі ретінде бағаланды. Сондай негізде жазылған «Әбушаһма» дастанына талдау жүргізейік.

Дастан Исламның жекелеген өсиеттері мен тыйым-нанымдарын, халал мен харамды әңгімелейтін және оларды бұзушыларды жазалау туралы жазылған шығарма қатарына жатады. Тарихтың тезінен өтіп, құнды шығармаға айналған діни дастанның қазақ даласына тараған екі түрлі нұсқасы бар. Олар: «Қисса Әбушаһма», «Хикая Әбушаһма».

«Әбушаһма» дастанның қысқаша мазмұны

Басты кейіпкерлер – Әбушаһма мен Омар (р.а). Шығарма желісінде Әбушаһма Құранды жақсы оқуымен және дауысының Пайғамбар дауысына ұқсастығымен ерекшеленеді. Бір күні сахабалар (Мұхаммед пайғамбардың серіктері) Пайғамбардың дауысын сағынғандықтарын айтып, Әбушаһманың дауысы оның дауысына ұқсас болғандықтан Құран Кәрімнен сүрелер оқып беруін өтінеді. Омар халифа, яғни Әбушаһманың әкесі бұл өтінішті жерге тастамай, оған күні бойы мешітте Құран оқуға рұқсат береді. Омар халифаны қайтсем тақтан тайдырсам деп, тіс қайрап жүрген қарсыластарының бірі (дастанда жүһуд деп келеді) оны алдап, шарап ішкізеді. Дастанның екінші нұсқасында Әбушаһманың ол азғырушыға еру себебі қатты сырқаттанып, дертіне шипа таппай қиналып жүргендігімен түсіндіріледі. Бұрын шарап ішпегендіктен қатты мас болып қалған Әбушаһманы азғырушы (жүһуд) бір үйге кіргізіп жібереді. Сөйтіп Әбушаһма сол үйдегі сұлу қызбен зина жасағандығы баяндалады. Көп өтпей қыздың аяғы ауырлап, біраз уақыт өткен соң сәбиін алып, Омар халифаға келеді. Омар халифа қыздың сөзін антпен бекіттіріп сенеді де, баласына өте қатал, бірақ шариғат заңына сай келетін «жүз дүре соғу» үкімін шығарады.

Шығармада Әбушаһма қарақылды қақ жара сөйлейтін, әділетті халифа атанған – хазіреті Омар халифаның баласы деп беріледі. Араб тарихнамасында және халифаттың құрылуы туралы еңбектерде Омардың аса көрнекті мемлекет қайраткер ретіндегі қасиеттері мен дарынды қолбасшылық қабілеті, қайтпайтын қайсарлық

ғы, табандылығы туралы көп айтылуының өзі, өмірде болған кейіпкердің өрендігін көрсетеді. Дастанның сюжеттік желісі де Омардың басшылық қызметтегі қайталанбас образына құрылған. Ал тақырыбы мен идеясы – Ислам қағидаларын бұзушылармен күрес және күнә істемеуге, зорлық жасамауға үгіттеу, егер жасалған күнде оларды жаза күтетіндігін ескерту.

Дастан былай басталады:

Асқардың пайғамбары хак Мұстапа,
Жараны жанындағы төрт шаһариар.
Әли мен Әбубәкір, әзірет Оспан,
Дүниеден өткен ерлер әділ Омар.

Дейтұғын Абдулла мен Әбу Шахма,
Омардың сол уақытта екі ұлы бар.
Құс әуез Әбу Шахма молда екен
Шығатын лебізінен түрлі әуездер [4, 279 б.].

Осындай құнды, шежірелік мағұлматтар арқылы, жыр оқиғаның тарихта өткен кезеңін мәлімдеп тұр. Кезеңді айқындауға көмек жасайтын шежірелік мәліметтердің дерек көзі – тарих. Шежіренің өзін тарихтың бір тармағы ретінде қабылдай аламыз. Егер жырда Әбушаһма Омардың баласы екені айтылмай, жанына жасанды кейіпкерлер топтастырылғанда, Әбушаһманың кім екендігі, қай кезденде өмір кешкендігі, тіпті тарихта болған болмағандығы белгісіз бейне болып шыға келетін еді. Ал, шығармада тарихи деректер арқылы оқиға орнының болған мекені мен кезеңін жыршы айқындап беріп отыр.

Негізгі кейіпкер Әбушаһма да күнәсіз жас. Оны адал жолдан тайдырған шараптың зардабы болып сипатталады. Табиғатының әлсіздігінен ол шараптың еліктірушілік залалына қарсы тұра алмай қалады. Ал оның әкесі – халифа, бүкіл мұсылман қауымының басшысы ғана емес, мемлекеттің басшысы. Былайша айтқанда, оның қолында баласын жазадан құтқара аларлық мүмкіндік бар. Оны қасындағы адамдар жақсы біледі. Сондықтан халифаның өз баласын шариғат заңы бойынша жауапқа тартатынына сенімсіздік білдіреді. Бірақ Омар да өз шешімінің көптеген мұсылмандар сенімінің бекуі немесе әлсіреуіне әсер ететінін жақсы түсінеді. «Ол қоғамға әділет орнату үшін тыйым салынған нәрсені алдымен өзінен және жақын туыстарынан бастайтын» [5, 74 б.]

Омарды халифалыққа сайлаған сәтте-ақ өз жақын туыстарын жинап алып айтқаны, оның кез-келген жағдайда әділ шешім қабылдайтындығына айқын дәлел бола алады: «Мен мынадай

нәрселерге тыйым салдым. Егер араларыңыздан біреулеріңіздің мұны жасағанын еститін болсам, басқаларына беретін жазаның екі есесін беремін» [5, 74 б.]. Осындай кесіліп қойылған сөздерден кейін Омар халифаның басқаша шешім қабылдап, баласына рақым етуі де екі талай еді.

Бұларға жауап берді патша Омар:
– Өтініш етпе бұған сахабалар,
Күнәсін күнәһардің біреу тартпас
Сұрайды өз басынан пәруәрдігер [4, 287 б.], – дейді.

Бұл жерде дінге байланысты тағы да бір тағлымдық мәселе көрініс берді. Ол – мұсылмандарға діни қағидаларды бұлжытпай орындау керектігін уағыздап тұр. Егер, оны бұзсаң өзің күнәға батасың. Ал Омар мінезінің ерекше көркемдігімен қатар, Алланы ең жақсы таныған, қасиетті кітабын жете түсінген, дін мәселелерін егжей-тегжейлі жетік меңгергенімен қоса, аманат мәселесіне бейжай қарамайтын қырларынан да көрінеді. Алла елшісінің Ислам шуағын жаһанға жаю жолындағы толассыз күресінде «ең әділеттісі» атанған адам. Ол қоғамға әділет орнату үшін тыйым салынған нәрсені алдымен өзінен және жақын туыстарынан бастайтын» [5, 72; 74 б.]. Сол себепті, өз бауыр еті баласы болғанына қарамастан оған арашашы болуды құп көрмейді.

Шығарманың шешімі исламға қатысты тағы бір жағдайды аңғартады. Шахма қайтыс болғаннан кейін әкесінің өзі қатты қайғырады. Себебі, баланы Омар өлтіріп отырған жоқ. Ол жүз дүре жаза тағайындады. Ал, ажал – Алланыкі. Баланың өлуі – тағдырдағы жазуы. Әсіресе, дастанда баланың өлімінен кейін қасіреттен қан жылап жатып қалатын Омар халифаның халін суреттейтін тұсы аса әсерлі де көркем құрайды: «Күні-түні күңіреніп жатып қалды, кеудесін көтеруге жоқ межелі».

Бірақ шешімінің дұрыстығына күмәнданбайды, себебі өз сенімінде – әке парызын адал атқарды. Өйткені ол Исламның шын берілген ұлы, оның тазалығының қорғаны. Халиф шешімінің дұрыстығына Әбушаһманың өзі де, шешесі де шексіз сенетіндігін атап өту керек.

Жыр басталғаннан қатқыл мінезімен танылған Омардың өзі «көзімнің қарасы» деп жоқтау айтқанда, көпшіліктің көзіне еріксіз жас келеді. Тыңдармандармен бірге эпостағы Омар да баласының аман қалатынынан үміті мол болып еді. Дегенмен соңғы үміті үзіліп, баласын Алланың құзырына табыстағаннан кейін қайғыра, егіле таусылғаны сондықтан.

Баланы қара жерге қойып, жерлегеннен кейін Омардың достарының бірі Әли түс көреді. Түсінде Әбушаһма Пайғамбарымыздың тізесінде отыр екен дейді.

Ұйқыдан Әли Арыслан түрегелді,
Шахманның шаһидтігін енді білді.
Түсінде пайғамбарды көргендерін
Омарға айтайын деп келді енді [4, 278 б.].

Әрине бұл сюжетті әсерлі болу үшін жыршы өз жанынан қосты деген күннің өзінде түс көру, түс арқылы аян берілу көптеген ислами дастандаға тән құбылыстардың бірі. Және де көркемдік қиялдың ұшқырлығынан туған дүние. Ал, Шаһманың ажалы, діндегі келесі қағиданы сабақтастырады. Рас – арақ ішіп, зина жасаған адамның жазасы – өлім. Жырдың соңғы нүктесі осы.

Құраннан келген тыйымдар

Бұл шығарма, тұтастай алғанда, Құранның қағидалары мен өсиеттеріне негізделген. Әуелі шарапқа қатысты тыйымдарға тоқталсақ. Құран кәрімнің бірнеше сүрелерінде көрініс тапқан. «Мәидә» сүресінің тоқсаныншы аятында: «Ей, иманға келгендер! Анығында мас қылатын ішімдіктер және құмар ойындары әрі табыну үшін қойылған нәрселер және бал ашатын таяқшалар – жиіркенішті нәрселер, шайтанның ісінен. Мұраттарыңа жету үшін оған жоламаңдар. Негізінен, шайтан мас қылатын ішімдіктер және құмар ойындар арқылы, араларыңа дұшпандық пен жек көрушілік салып, сендерді Алланы еске арудан және намазды толық орындаудан тосуды қалайды. Енді тыйыларсыңдар?!» – деген [6, 134-135 бб.]. «ниса» сүресінің қырық үшінші аяттарында да шарапқа тікелей тыйым салынған.

Ислам діні адам ақылын қадірлейді. Сондықтан оны қорғап, сақтау үшін арақты харам қылды. Себебі арақ ішу адам ақылының жұмысын зақымдайтын сорақы қылмыс болып табылады. Соның нәтижесінде, икемділік қабілеттері жоғалып, адам өзін басқара алмай қалады. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін арақ ішудің ең үлкен күнәлі іс екендігі туралы сахабалар арасында мынадай оқиға орын алған. Ибн Омар айтады: «Әбу Бәкір Сыддық Пайғамбарымыз қайтыс болғаннан кейін сахабалармен үлкен күнәлар жөнінде әңгімелесіп отырды. Олар осы үлкен күнәларды толық айтып шыға алмады. Сөйтіп олар мені Абдұллаһ ибн Әмірден сол жөнінде толық жауап сұрап келуге жіберді. Абдұллаһ ибн Әмір маған: «Ең үлкен күнә – арақ ішу», – деді.

Мен соны оларға келіп айттым. Олар бұл пікірге келіспей, Ибн Әмірге бәрі қарсылық білдірді. Сонда Ибн Әмір оларға Пайғамбарымыздан естіген мына қиссаны оларға айтып берді:

«Бәни Исрайл әулетінің бір патшасы бір кісіні ұстап алып, төмендегі шарттардың бірін орындауға мәжбүрледі, бас тартқан жағдайда, өзінің өлтіретінін айтты: арақ ішу, немесе бір сәбиді өлтіру немесе шошқа етін жеу. Ол арақ ішуді таңдады. Ол арақ ішкеннен кейін, олар көкसेген жамандықтың ешбірінен тартынбады» [7, 126 б.]. Демек арақ ішу барлық күнәлардың бастауы. Дастанда Әбушахма ауруынан тез айығу үшін арақ ішіп, есін жоғалтты. Сөйтіп арты ауыр күнәға жасауға ұласты. Арақтың адам есіне әсері туралы «Психиатрия сөздігі» атты кітап жазған қаламгер былай дейді: «Арақ ішіп, есірткі пайдалану – мидың ең жоғарғы қабатында орналасқан жүйке орталықтарына бірден зиянды әсерін тигізеді. Ал, ми – пікірлесу мен адами қасиеттерге жол ашып, реттеп отыратын орталық. Арақ пен есірткіге салыну осы екеуінің ұлы әсерінен пайда болған ауруды қоздырады. Сонымен қатар, айта кету керек, мидың сол жоғарыдағы айтқан қабатында адамның табиғи бейімділіктері мен тума қасиеттерін басқаратын жасушалар орналасқан. Егерде сол аймақтың жасушалары есірткі уынан өлетін болса, солармен бірге адамның мінез-құлқы мен ой-санасы да өледі, түйсіктері тежеліп, өзін ұстауға, сезімдеріне ие болуға қауқары қалмайды» [8, 88 б.].

Дастанда орын алған келесі бір үлкен күнәнің бірі зина. Ол – үлкен күнәнің бірі.

Зина – некесіз жасалған жыныстық қатынас. Ислам дінінде үлкен күнәлардың бірі. Бұл күнәнің өзге күнәлардан айырмашылығы, ол екі жақтың қатысуымен іске асады. Алла Тағала Қасиетті Құран Кәрімнің «Исра» сүресінің отыз екінші аятында былай дейді: «Зинаға жоламаңдар! Өйткені, ол анық арсыздық және жаман жол» [9, 312 б.]. Аяттың мағынасына мән берсек, бұл жерде Алла Тағала «зина жасамандар» деп тұрған жоқ, «зинаға жақындамаңдар» деу арқылы арсыз үлкен күнәні жасау былай тұрсын, оған жақындамауды, тіпті оған апаратын кез келген әрекеттен бойды аулақ ұстауды бұйырып тұр. Яғни Алла Тағала өзге күнәларды, мысалы: «өлтirme», «серік қоспа» деп тікелей айтқан болса, зинаға байланысты оған жоламауды анық айтқан.

Шариғатта зина жасаушыларды осы дүниеде жазалау керектігін айтады. Егер зинақор некедегі адам болса, онда оған өлім жазасы кесіледі, яғни

«ражм» (тас боран) – халықты жинап, зинақорды таспен ұрып өлтіру. Ал егер некесіз бойдақ болса – дүре соғып, одан тірі қалса, өзге өлкеге көшіп кеткені абзал деген. Осы жайында Құранда бойдақтардың жасаған зинасының бұл дүниелік жазасы ретінде дүре соғылу керектігі ашық түрде айтылған. Олай болса, зинаның жазасы ауыр болмақ. Әрине, мұндай жазаның Ислам мемлекетінде ғана жүзеге асатынын ұмытпайық. Қасиетті Құран Кәрімнің «Нұр» сүресінде: «Зинақор әйелге де, зина жасаған еркекке де жүз дүре соғындар. Егер сендер Аллаға, қиямет күніне сенетіндерің рас болса, зинақорларға аяушылық жасамандар. Оларды жазалағанда мүміндерден бір топ куә қастарыңда болсын». Дастанды жырлаушы да зинаның ауыр күнә екендігін осы оқиғаны баяндай отырып, шебер жеткізгендігін аңғарамыз.

Омар ибн әл-Хаттаб

Омар ибн әл-Хаттаб кім? Оның Исламдағы орны қандай? Міне, осы тектес сауалдардың бәріне Е. Сорокоумованың «Умар ибн аль-Хаттаб. Второй праведный халиф» атты аударма еңбегінен бірнеше деректер келтіріп өтуге болады.

«Иә, Омар ибн әл-Хаттаб – Пайғамбардың (с.ғ.с) көзі тірісінде оның ең жақын сахабаларының бірі болып, Ислам дінінің өркендеуі үшін жан аямай еңбек етсе, Алла Елшісі (с.ғ.с) мен оның тұңғыш мұрагері Әбу Бәкірдің қазасынан кейін мұсылмандар үмбетінің үздік көшбасшысы атанып, біртұтас мемлекетті басқарды. «Мұсылмандар әміршісі» деген лауазым алғаш сол кісіге қолданыла бастады және соған лайық ғұмыр кешті. Адамзат тарихында осыншама иман, ықылас, әділеттілік, табандылық, тақуалық, қамқорлық жинақталған тұлғаның өмірін кездестіру қиын-ақ. Өйткені, ол Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с) аузынан: «Менен кейін Пайғамбар болса Омар болар еді» деген сөзді естіген жалғыз жан. Өйткені, ол: «Сендерге дейін өмір сүргендер арасында Ұлы Алла жігерлендіретін адамдар болған, менің үмбетімде ондай адам болса, ол – Омар» деп Пайғамбар (с.ғ.с) айтқан ақиқаттың арқауы болған жалғыз тұлға.

Омар ибн әл-Хаттабтың (р.а) күші мен қаталдығы, әділдігі мен тақуалығымен теңесетін. Ол билік пен мансапқа ие болғандығымен, қайырымдылығынан таймады, бай-қуатты болса да, қарапайымдылығын жоғалтпады. Терек, айқын иман мен шынайы ықыластың, шыншылдық пен тақуалықтың иесі еді. Қанша қаталдық көрсетсе де, адамдар оны үнемі жылаған қалпында көретін.

Ол өз мойнына артылған мұсылман үмбеті үшін болған жауапкершілікті жоғары деңгейде атқарды. Ең байқаусыз деген қателік пен жансақтық үшін өзін есепке тартып. Адамдарды ренжітіп қойса, не олардың алдында азғантай кінәлі болып қалса, бәрін қалпына келтіргенше тыныштық таппайтын. Олар ондай ұсақ-түйектерді бірер күннен кейін ұмытып кетсе де, Омар (р.а) мәселені шешімсіз қалдырмайтын. Бір сөзінде: «Егер Ефрат өзенінде бір бұзау өліп қалса, Қиямет күні ол үшін де Алла Тағаланың алдында сұраламын ба деп қорқамын» деген екен. Алып әрі күш-қуатты елдің билеушісі болғандығына қарамай, зекеттің қатарында болған түйелерді (жоғалса) іздейтін.

Әділеттің туын биік еткен Омар (р.а) мұсылмандарға сүйікті болды. Хосройдың елшісі талдың астында ұйықтап жатқан Омарды (р.а) көріп: «Сен еліңді әділетті басқарасың, сондықтан да өзіңді қауіпсіздікте сезініп, тыныш ұйықтадың» деген екен.

Адамдарға Қияметті жиі еске салып, уақыты бос өткізбей, кенеттен келетін ажалды дайындықпен қарсы алу керектігін айтатын. Бір сөзінде: «Есеп болудан бұрын өздеріңізді есепке алыңыздар (басқа риуаятта: амалдарыңыз өлшенбей тұрып өлшеп алыңыздар). Өйткені, өздеріңізді бүгін есептеулеріңіз ертеңгі есептен жеңіл. Әрі үлкен ұсынылуға әсемденіңіздер: «Сол күні ұсыныласыңдар. Еш нәрселерің жасырылмайды» («Хаққа» сүресі, 18-аят) деген екен. Сондай-ақ, қол астындағы кейбір жұмысшыларына: «Қиын есептен бұрын, жеңіл кезінде өзіңді есеп ет. Өйткені, егер кім өзін қиын есептен бұрын, жеңіл кезде есеп етсе, ол риза болып қуанады. Ал кім өмірімен алданып, көңіл қалауларымен әуре болса, ол өкініп, қасірет шегеді» деп хат жазған» [10].

Қортынды

Дастанға арқау болған кейіпкерлердің нақты тарихына келсек, Омар халифаның жалпы 13 ұл-қызы болды. Ұлдары: Үлкен-Зәйд, кіші-Зәйд, Асим, Абдуллаһ, үлкен-Абдуррахман, ортаншы-Абдуррахман, кіші-Абдуррахман, Убайдуллаһ, Ыяд. Қыздары: Хафса, Рұқайя, Зәйнәб, Фатима. Байқағанымыздай дастанда ұлы деп берілген Әбу Шахманың есімі жоқ. Бұл демек дастан ойдан құрастырылды дегенді білдірмейді. Өйткені Омардың баласының таяқтың астында өлгендігі жайында Қожа Ахмет Иасауи өзінің «Диуани хикметінде» көрсетеді:

Шариғатты бек тұтқан, тарихатты рас тұтқан,
Хақиқатты құп білген, әділетті Ғұмар-дүр.
Ұлын жырлап келтірген, дүре соғып өлтірген,
Әділдікпен жол салған, әділетті Ғұмар-дүр [11].

Демек, Иасауи заманының өзінде-ақ халифаның баласы бір рет шарап ішіп, сол үшін жазаланғаны тарихи айғақ ретінде ел арасында кең тарап, түрлі аңыздарға арқау болған. Әйтсе де, діни аңыздардың басқа, өзі іспеттес тарихи аңыздардан үлкен бір айырмашылығы – бұлардың негізгі мақсаты танымдық, мағлұматтық қызметімен қатар тәрбиелік маңызы да бар, яғни олар Ислам құндылықтарын насихаттайды.

Ал қазақ шайырлары (нәзирашыл ақындар) осындай аңыз, әңгімелерді өзінше жырлап, ерекше сипатты, тың суреттерге толтырып, сырлы дастандар тудырған. «Әбушаһма» дастананы солардың ішінде ерекше трагедиямен аяталған адам өмірінің бір қырын көрсете отырып, әлеуметтік мәселені көтеретін туынды. Дастанның авторы әлеуметтік мәселелерді шешудің бірден бір жолы қоғамның Ислам идеяларына мойынсұну деп біледі.

Дастанға арқау болған Омар халифа баласының өмірінде тосыннан болған оқиғасюжеттің мазмұны мен табиғаты жағынан хикаялық сюжет екені жоғарыда айтылып кетті. Яғни Ислам идеяларын дәріптеу, насихаттау үшін хикаялық сюжет мұсылмандық мораль тұрғысынан берілген. Дастан кейіпкерлерінің бейнелері реалистік мәнерде сомдалған. Олардың мінез-құлық ерекшеліктері, ішкі сезімдері жан-жақты, тәптіштеліп баяндалған, яғни жалпы дастанға тән психологиялық белгілер мол көрініс тапқан. Әрине, ХХІ ғасырға қадам басқан өркениетті елдердің көзқарасы тұрғысынан алғанда, жас баланы дүре соғып өлтіру – сөзсіз қатал жаза, алайда біз бұл жерде мынаны ескеруіміз керек: біріншіден, бұл дастан ерте заманда, VII ғасырдағы араб қоғамында орын алған оқиғаны баяндайды; екіншіден, әкесі баласын өлтіруді көздеген жоқ, ол тек шариғат заңы бойынша әділ жазаға үкім шығарды, үшіншіден, жоғарыда айтылғандай, Исламдық шариғат заңының жазалау мақсаты – мұсылмандарды күнә жасамауға үйрету; үшіншіден, бұл – көркем шығарма.

Жалпы алғанда діни бағыттағы шығармалардың бізге үндес, мұраттас келетін тұстарын бірінші кезекке шығарып көрсеткен бұл дастанның адамдарды күнә жасаудан ірку үшін ойлап тапқан қиял әлемінің өзі қандай мағыналы болып келгендігін аңғарамыз. Халықты көз-

жұмбай, қызыққұмарлықтан, ойсыз жүрістен тиып, салдарлы, салихалы өмір жолына түсіру ниетінен туғанын түсіну қиын емес.

Демек, «Әбушахма» дастананы бір күннің немесе өткінші бір кезеңнің ұранын көтермейді. Дастандағы кейіпкердің іс-әрекетін қайталайтын қазіргі заман адамдары өте көп, бірақ олар ауыр жаза алмайды немесе мүлде жазасыз қала береді. Нәтижесінде қоғамда жесір әйелдер мен жетім балалар өте көп. Батыстық жалған демократиялық құндылықтарға қызыққан қоғамымызда білімі бар, қызметі бар, өзіне барлық

жағдайды жасаған, жалғыз басты ерлер мен әйелдер көбеюде. Жезөкшелікті заңдастыру туралы әңгіме көтеріп, отбасылық құндылықтар ысырылып тасталуда. Осы мәселелердің шешімінің бірі қазақ халқының ата – баба дәстүріне айналған Исламдық құндылықтарды дәріптейтін діни мұраларды оқу және насихаттау деп білеміз. Себебі бұл дастандар жалған қызықтарды мадақтамайды, адамзаттың бүгінгі мен болашағына қажет құндылықтарды жырлайды. Мұндай рухани байлық адам мінезін түземесе, бұзбасы анық.

Әдебиеттер

- Әзібаева Б. «Қазақтың діни дастандары». Алматы, 2002. – 431 б.
- Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи. Часть III. Киргизские наречия. – СПб., 1870 – 212 с.
- Дәдебаев Ж. «Әдеби шындық көркемдік шешім». – Алматы, 1991. – 189 б.
- Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: «Фолиант», 2005. Т.15: Діни дастандар. – 2005. – 344 б.
- Әділбаев А. Саңлақ сахабалар. – Алматы, 2010. – 336 б.
- Құран Кәрім. Мағыналар және түсіндірмелерінің аудармасы. – Алматы, 2015. – 776 б.
- «Хадистегі саһих қиссалар». Араб тілінен аударған Қобыланды Қадыршаұлы. – Алматы: «SIYAUSH» баспасы, 2011. – 200 б.
- Абдүлкәрім Дүһәйнә, «Нүфуус мұтмаиннәһ». – «Әд-дәрүл-қаумияһ лит-тыйбәғәһ уән-нәшір» баспасы, 1966. – 450 б.
- Құран Кәрім (қазақша мағына және түсінігі), ауд.Халифа Алтай, Медине, екі Харамның қызметкері Фаһд патшасының Құран Шәриф басым комбинаты, 1991. – 256 б.
- ‘Умар ибн аль-Хаттаб. Второй праведный халиф / Пер. с араб., прим., комм. Е. Сорокоумовой. – М.: Умма, 2011. – 496 с.
- Қожа Ахмет Иасауи. Диуани хикмет. – Алматы, 1993. – 396 б.

References

- Äzibaeva B. «Qazaqtyñ dinı dastandary». Almaty, 2002. – 431 b.
- Radlov V.V. Obraztsy narodnoi literatıyry tıyrkskih plemen jıvyıh v İyjnoi Sibiri i Djıngarskoı stepı. Chast III. Kirgizskie narechna. – SPb., 1870 – 212 s.
- Dädebaev J. «Ädebi shyndyq kórkeemdik sheshim». – Almaty, 1991. – 189 b.
- Babalar sözi: Júz tomdyq. – Astana: «Foliant», 2005. T.15: Dinı dastandar. – 2005. – 344 b.
- Ädilbaev A. Sañlaq sahabalar. – Almaty, 2010. – 336 b.
- Quran Kárim. Mağynalar jáne túsındirmeleriniñ aýdarmasy. – Almaty, 2015. – 776 b.
- «Hadıstegi saħih qıssalar». Arab tilinen aýdarğan Qобыlandy Qadyrshauly. – Almaty: «SIYAUSH» baspasy, 2011. – 200 b.
- Abdülkárim Dúhainá, «Núfıýs mutmaınnáħ». – «Äd-dárul-qaýmıah lit-tyıbáğah ýán-náshir» baspasy, 1966. – 450 b.
- Quran Kárim (qazaqsha mağyna jáne túsiniğı), aýd.Halifa Altai, Medıne, eki Haramnyñ qyzymetkeri Fahd patshasynyñ Quran Sharıf basym kombinaty, 1991. – 256 b.
- ‘Úmar ibn al-Hattab. Vtoroi pravednyi halif / Per. s arab., prim., komm. E. Sorokoımovoi. – M.: Ýmma, 2011. – 496 s.
- Qoja Ahmet Iasaıy. Diýani hikmet. – Almaty, 1993. – 396 b.